

PEDAGOGIK MAHORAT

6
2022

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
1.	<i>AXMEDOV Anvar Diyor o'g'li</i>	Zamonaviy dunyoda yoshlarni internet tahdidlaridan himoya qilishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari (Kiberbulling)	7
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
2.	<i>DAVRANOVA Gulbahor Numondjonovna</i>	Ta'lim sifatini oshirishda axborot texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati	10
3.	<i>XUDOYBERDIYEV Iskandar Boymurodovich, G'ULOMOV Jobirbek G'iyos o'g'li</i>	Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini tashkil etish modellari	18
4.	<i>OLIMOV Laziz Yarashovich</i>	Sud psixolog ekspertining sohaga oid bilimdonligigni rivojlantirish omillari	23
5.	<i>АХМАДОВ Назир Рахматович</i>	Социально-психологические механизмы развития адаптационных процессов у дезадаптированных подростков	30
6.	<i>ЖУМАЕВ Улугбек Сатторович</i>	Талабаларда фидойлик мотивларини психодиагностик усуллар орқали аниқлаш методикаси ва унинг ижтимоий психологик аҳамияти	35
7.	<i>ОСТАНОВ Шухрат Шарифович</i>	Креативлик хусусиятлари намоён бўлишининг ўзига хос психологик жиҳатлари	40
8.	<i>РУСТАМОВ Шавкат Шухратович</i>	Структура математических способностей практических психологов	44
9.	<i>САИДОВ Азамат Исмоилович</i>	Оилада ёшларнинг соғлом турмуш тарзи тўғрисидаги тасаввурлари шаклланишининг мотивацион асослари	49
10.	<i>СУЛТАНОВА Шахноза Мирхалиловна</i>	Ўқувчиларда эмоционал зўриқиш намоён бўлишига таъсир этувчи психологик омиллар	53
11.	<i>УМУРЗАКОВА Дилфуза Илхомовна</i>	Узлуксиз таълимда ижтимоий компонентларнинг ривожлантириш (Soft skills)ни қўллаш мисолида	57
12.	<i>ҲАКИМОВА Наргиза Супхоновна</i>	Тарбия дарсларида ўқувчиларда ижтимоий-ҳуқуқий компетенцияларни шакллантириш методикаси	62
13.	<i>ШАВКАТОВА Дилбар Шавкатовна</i>	Бўлажак ўқитувчиларни касбий ўз-ўзини такомиллаштириш тизими	69
14.	<i>ЭЛОВ Зиёдулло Сатторович</i>	Девиант хулқ – атворли ўсмирларда кузатиладиган психологик ўзгаришларининг ёш билан боғлиқ хусусиятлари (Вояга етмаганларга ижтимоий ҳимоя кўрсатиш маркази тарбияланувчилари мисолида)	72
15.	<i>МУРОДОВА Раъно Бурановна, ЭШАНКУЛОВ Хамза Илхомович</i>	Information and communication means used in the organization of distance education	76
16.	<i>YULDASHOVA Shahlo Toyirovna</i>	Oliy ta'lim muassasalarida o'qitish usullari	80
17.	<i>ШАРАФУТДИНОВА Хадичахон Гулямутдиновна</i>	Оилавий муносабатлар деструкциясини бартараф этишда миллий кадриятларнинг ўрни ва роли	84

18.	<i>A'ZAMOVA Maxliyo Abduraximovna</i>	Masofaviy ta'limni shakllantirishning psixologik asoslari	89
MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM			
19.	<i>JUMANOVA Nasiba Sherbaevna</i>	Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy munosabatlarni shakllantirishning psixologik jihatlari	94
20.	TEMIROVA Kumushoy Sadriddinovna	Boshlang'ich sinf o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish	98
21.	БЕРДИЕВА Мухаббат Мейлиевна	Мактабгача ёшдаги болалар интеллектуал ривожланишининг омиллари	105
FILOLOGIYA VA TILLARNI O'QITISH			
22.	<i>ASHUROVA Dildora Gafurovna</i>	Chet tilini o'qitish jarayonida ijtimoiy va hamkorlikda o'rganish strategiyalarining ahamiyati	110
23.	<i>КУШИЕВА Нодира Хабибжоновна</i>	Мактабгача, умумий ўрта махсус таълим тизимида инглиз тили ўқитиш методикаси	114
24.	<i>SAIDOVA Nodira Mustakimovna</i>	Immanent va kontekstli yondashuv asosida sinfdan tashqari adabiyot darslarini loyihalashtirishning samaradorlik natijalari	118
25.	<i>АЛИМОВА Камола Хужагелдиевна</i>	Матнни тушуниш жараёнига таъсир қиладиган психолінгвистик омиллар	121
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISH			
26.	<i>AMINOV Alijon Axtamovich</i>	Fizika fanini o'qitishda nanotexnologiyalarning qo'llanilishiga oid kompetensiyalarni shakllantirish	124
27.	<i>JO'LLIYEV Asliddin Normengli o'g'li, BOZOROV Erkin Xojiyevich</i>	Neytronlar fizikasi fanini o'qitishda pedagogik ta'lim klasteri metodidan foydalanishga doir tavsiyalar	131
28.	<i>MANSUROV Zuhridin Halilillayevich</i>	“Qurilish chizmachiligi” fanida talabalarning bilimini oshirishda grafik dasturlardan foydalanish metodikasi	135
29.	<i>БЕКМАНОВА Гулбахар Бегдуллаевна</i>	Олий таълим муассасаларида кимё фанини ўқитиш самарадорлигини оширишнинг муҳим шартлари	140
30.	ҚАҲОРОВ Мадамин Абдунабиевич	Кимё фанини ўқитишда мобил дастурий иловалардан фойдаланиш	144
IQTISODIY TA'LIM VA TARBIYA			
31.	<i>САИДКУЛОВА Фирюза Фармоновна</i>	Необходимость развития экономической компетентности у студентов	148
TA'LIM MENEJMENTI			
32.	<i>БАЙБАЕВА Мухайё Худайбергеневна</i>	Таълим муассасаси раҳбарларининг бошқарув фаолиятида касбий ижодкорлигини ривожлантиришнинг акмеологик хусусиятлари	153
33.	<i>УТАМУРАДОВА Гулчехра Норбоевна</i>	Таълим менежментининг шахс компетентлигининг ижтимоий психологик жиҳатларининг педагогик муносабатлари	157
PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXI			
34.	<i>НУСРАТОВ Анвар Нейматжонович</i>	XVI-XVII asrlarda Buxoro xonligida ilm-fan va pedagogik fikrlar tarakkiёti	161

OLIMOV Laziz Yarashovich
Buxoro davlat universiteti,
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasida dotsenti

SUD PSIXOLOG EKSPERTINING SOHAGA OID BILIMDONLIGINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Ushbu maqolada sud psixolog eksperti faoliyatida huquqiy bilimdonlik omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, sud psixolog eksperti sotsial-psixologik kompetentligi va ish tajribasini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar, komponentlarini aniqlash, sud psixolog ekspertidagi kommunikativ, emotsional va shaxslilik komponentlarining namoyon bo‘lishi va rivojlanishini tadqiq qilish; sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini rivojlantirishda ularning sud-huquq tizimi bilan bog‘liqligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: sud psixolog eksperti, huquqiy bilimdonlik, sud psixologik ekspertiza, kasbiy kompetentlik, kompetentlik, ekspert shaxsi, kasbiy faoliyat.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЗНАНИЙ СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЭКСПЕРТА

В данной статье рассматриваются вопросы исследования проявления и развития факторов правового познания в деятельности судебного психолога и совершенствования его специфических социально-психологических факторов, а также выявление социально-психологических факторов и компонентов, развивающих социально-психологические факторы. -психологическая компетентность и опыт работы судебного психолога, исследование проявления и развития коммуникативного, эмоционального и личностного компонентов у судебного психолога; в развитии социально-психологической компетентности судебных психологов раскрывается их связь с правовой системой.

Ключевые слова: судебный психолог-эксперт, правовые знания, судебно-психологическая экспертиза, профессиональная компетентность, компетентность, эксперт, профессиональная деятельность.

FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE OF THE FORENSIC PSYCHOLOGIST EXPERT

This article discusses the research of the manifestation and development of the factors of legal knowledge in the work of a forensic psychologist and the improvement of its specific socio-psychological factors, and the identification of socio-psychological factors and components that develop the socio-psychological competence and work experience of a forensic psychologist. , researching the manifestation and development of communicative, emotional and personality components in a forensic psychologist; in the development of socio-psychological competence of forensic psychologists, their relationship with the legal system is revealed.

Key words: forensic psychologist expert, legal knowledge, forensic psychological expertise, professional competence, competence, expert person, professional activity.

Kirish

Sud psixologik ekspertizasini tashkil qilishda uning huquqiy, psixologik, ijtimoiy jihatlarini o‘rganish, shuningdek, ekspertiza o‘tkaziluvchi shaxs jinoyatchiligining sabab va motivlarini, ijtimoiy-psixologik, shaxs va individual-psixologik, yosh, hududiy, statistik va jinsiy xususiyatlarini o‘rganish hamda jinoyatchilikni oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish, ularning samaradorlik darajasini ilmiy, psixologik-pedagogik jihatdan asoslash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotimiz natijasidan yaratilgan xulosalar sud huquq tizimini yanada isloh qilishda, sud-psixologik ekspertizalar bilan bog‘liq nazariy va amaliy jihatlarini yanada boyitishga, ijtimoiy, huquqshunoslik va pedagogik psixologiyasi fanlaridagi voyaga yetmaganlarda xulq og‘ishi va jinoyatchilik xulqining ijtimoiy-

psixologik omillarini, yosh, etnopsixologik, hududiy, statistik va jinsiy xususiyatlarini o‘rganish yo‘nalishini ilmiy-nazariy jihatdan boyitadi.

Tadqiqotdan olingan natijalar va ilgari surilgan g‘oyalar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik omillari to‘g‘risida muayyan konseptual nazariyaning shakllanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari olingan empirik natijalar quyidagi hollarda qo‘llanilishi mumkin:

- ichki ishlar bo‘limining voyaga yetmaganlar bilan ishlash xodimlari faoliyatida;
 - sud psixologik ekspertiza o‘tkazuvchi komissiya faoliyati samaradorligini oshirishda;
 - maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlari psixologlari, ijtimoiy, pedagogik, huquqshunoslik psixologiyasi sohasida ishlaydigan tadqiqotchilar faoliyatlarida;
 - o‘qituvchilar va ota-onalarning bolalar va o‘smirlar bilan muomala munosabat jarayonlarida;
 - mahalla fuqarolar yig‘ini faollari faoliyatlarida;
 - ushbu yo‘nalish bo‘yicha uslubiy qo‘llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqishda;
 - ichki ishlar bo‘limi voyaga yetmaganlar bilan ishlash profilaktika nozirlari, o‘qituvchilar, mahalla faollarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarini tashkil etishda;
- ommaviy axborot vositalarida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi muammosi bo‘yicha maxsus ko‘rsatuvlar, radioeshittirishlar va ruknlar tashkil etishda samarali foydalanish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi 472-son «Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori va mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Yuridik psixologiya ko‘pgina sohalarni o‘z ichiga qamrab oluvchi amaliy fan hisoblanib, bir tomondan psixologiya, ikkinchi tomondan huquqshunoslik fanlari doirasiga kiradi. Bu fan ijtimoiy-gumanitar fanlarning integrallashuvi jarayonlarining mahsuli sifatida XVIII asrdan boshlab paydo bo‘la boshlagan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida I.M.Sechenov, S.M.Bexterev, A.F.Koni faoliyat yuritgan davr yuridik psixologiyaning o‘rish davri hisoblanadi. Bu davrga kelib, jinoyatchi shaxs psixologiyasi borasidagi izlanishlar natija bera boshlaydi va yuridik psixologiyani mustaqil fan sifatida qabul qilish zarurati tug‘iladi.

Gans Grosning 1898-yilda chop etilgan “Kriminal psixologiyasi” nomli asari ko‘plab psixolog olimlarning mashaqqatli mehnatlarini o‘zida aks ettirgan birinchi ilmiy adabiyot sanaladi. Alfred Bine 1900-yilda nashr ettirgan “Ta’sir etish” asarida yosh bolalarning guvohlik berishida ta’sir ko‘rsatishning muhimligi muammosini o‘rgangan. 1925-yilda birinchi bo‘lib Rossiya federatsiyasida Jinoyat va jinoyatchilikni o‘rganish instituti tashkil etiladi. 1964-yilda “Yuridik psixologiya” fani huquqshunoslik yo‘nalishidagi barcha oliy o‘quv yurtlarining o‘quv dasturlariga kiritiladi.

1970-yilda Amerika milliy psixologik sog‘lomlashtirish markazida o‘tkazilgan 45 ta izlanish natijalari asosida “Jinoiy xromosoma anomaliyasi” mavjudligi haqida ma’ruza qilinadi. Kriminal psixologiya nazariyasiga ko‘ra, Klaynfelter gipotezasi tahlil qilinadi va 5242 nafar jinoyatchi (aynan bo‘yi balandlari) tajribadan o‘tkaziladi. Olingan natijalarga ko‘ra, baland bo‘yli erkak jinsiga mansub shaxslarning 2 % da, o‘rta bo‘yli shaxslarning 0,7% da qonunga itoatkor deb topilgan respondentlarning 1,0% da tajovuzkor xulqning shakllanishiga bog‘liq xromosomal aniqlangan.

Yuridik psixologiya fanining rivojlanishiga S.S.Romanov, M.I.Enikeyev, V.L.Vasilevlar katta hissa qo‘shganlar. Shu ma’noda yuridik psixologiya psixik qonuniyatlarning huquqiy faoliyat va huquqiy tartibga solish jarayonlarida paydo bo‘lishi hamda amalda qo‘llanishini o‘rganuvchi soha ekanligini ko‘rishimiz mumkin

Sud-psixologik ekspertiza bugungi kunda yuridik faoliyat amaliyotiga chuqur kirib bormoqda. Sud-psixologik ekspertizasining mohiyatini to‘laroq anglash va amaliyotga keng tadbiiq etish uchun esa uning shakllanish yo‘lini, tarixiy rivojlanishini bilish talab etiladi.

Huquqbuzarlik jarayonidagi ishtirokchilarning (ayblanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlik beruvchi, xolis) psixik xususiyatlarini tadqiq qilish va o‘rganishga qiziqish qadim-qadimdan mavjud bo‘lgan.

Kishilik jamiyatining taraqqiy etib borishi, bir ijtimoiy tuzumning ikkinchi bir ijtimoiy tuzumga o‘rnini bo‘shatib berishi jamiyatda bir qator yangiliklarni, o‘zgarishlarni keltirib chiqargan. Shu tariqa jamiyat taraqqiyoti barcha sohalar singari psixologiya ilmining ham rivojlanishiga turtki bo‘ldi. Natijada huquqshunoslik amaliyotida psixologik tajribalarning ahamiyati yanada ortib, uni o‘tkazish usullari takomillashib bordi. Bu o‘z navbatida, tergov va sudlov jarayonlarining oshkoralik asosida, odilona olib borilishini ta’minladi. Biroq, tergov va sudlov jarayonlarining oshkora va odilona olib borilishi ko‘p hollarda faqat sudya yoki tergovchining tajribasiga, ilmiga, malakasiga va vijdoniga bog‘liqligicha qolaveradi. Bunday holat tabiiy ravishda sudlov va tergov jarayoniga boshqa sohalarning ham aralashishi zaruriyatini

keltirib chiqardi. Dastlab sudlov jarayonida psixologlar voyaga yetmaganlarning psixik rivojlanishi xususiyatlarini, xotira, tafakkur va idrok qilish va xayol jarayonlarini tadqiq qilish bilan shugʻullana boshladilar.

Huquqshunoslik amaliyoti tarixidan maʼlum boʻlishicha, birinchi boʻlib 1810-yilda Napoleon “Jinoyat kodeksi”ga oʻz xatti-harakatlarini boshqara olish yoki boshqara olmaslik layoqatini aniqlash tushunchasini kiritadi.

XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib, bir qator mamlakatlarning jinoyat protsessual kodekslariga ayblanuvchi (gumonlanuvchi shaxsi)ning oʻz hatti-harakati yoki qilmishlariga javob bera olish yoki javob bera olmasligini aniqlashga doir tibbiy tushunchalar ham kiritila boshlandi.

Rossiyada 1864-yilda jinoyat ishlari boʻyicha sudlov nizomiga psixiatrik ekspertiza oʻtkazish zarurligi toʻgʻrisidagi kodeks qoʻshilgan edi. Ushbu psixiatrik ekspertiza tarkibida psixologik ekspertiza oʻtkazish ham koʻzda tutilgan. Shu vaqtdan eʼtiboran Rossiyada psixologik ekspertiza oʻtkazila boshlanadi.

XX asrning oʻrtalariga kelib, eksperimental psixologiya va psixodiagnostika sohasi boʻyicha erishilgan yutuqlardan sud amaliyotida ham foydalanila boshlandi. Ushbu yoʻnalish boʻyicha ilmiy tadqiqot laboratoriyalari tashkil etilib, ularda jinoyatchi shaxs xulq-atvoridagi oʻzgarishlari, fiziologik affekt holati va shu kabilar oʻrganila boshlandi.

1922-yilda Rossiya Federatsiyasida birinchi marta jinoyat protsessual kodeksi qabul qilindi. XX asrning boshlarida sobiq ittifoqning bir qator shaharlarida jinoyatchi shaxsini oʻrganish boʻyicha markazlar ochilib, ularda sudga oid psixologik ishlar olib borila boshladi.

Oʻtgan asrning 70-yillaridan boshlab, psixologik ekspertiza xizmati yana rivojlana boshladi. Psixologik ekspertiza sohasining rivojlanib borishi natijasida asta-sekin uning vazifasi, tergov va sud jarayoniga aralashuv chegarasi aniqlashib bordi. Bugunga kelib psixologik ekspertizaning vazifasi, oʻrganuvchi sohasi xususidagi anglashilmovchilik, tushunchovchiliklar barham topa boshladi.

Sud-psixologik ekspertiza mustaqil ekspert tadqiqotining shakli sifatida murakkab hisoblangan amaliy psixologiya maʼlumotlarini yuridik faoliyatga bogʻliq ehtiyojlarga moslashtirish urinishlaridan boshlab, sud-psixologik ekspertizaning oʻz nazariyasini yaratishgacha boʻlgan yoʻlni bosib oʻtgan. Bu jarayon umumiy va amaliy psixologiya rivojlanishi bilan chambarchas bogʻliq va shu kun qadar davom etmoqda.

Sud-psixologik ekspertizaning, alohida ajralgan fan sifatidagi, paydo boʻlish jarayonida quyidagi bosqichlarni ajratish mumkin:

XIX asrning birinchi yarimida Shvedsariyalik yozuvchi I.Lafaterning fiziognomika risolasi mashhur boʻlib ketdi. Unda muallif “Tashqi koʻrinish (xulqiy)ga qarab ichki (psixik) holatini” (insonning psixik holatini va psixik tipini yuz tuzilishining anatomik xususiyatlariga qarab) aniqlashga intilishini aks etgan.

Oʻsha paytda avstriyalik vrach va anatom F.Gal frenologiyaga asos solgan. U inson miyasining oʻziga xos xaritasini ishlab chiqib, bu xaritada insonning har bir qobiliyati uchun maʼlum bir qism javob berganligini aniqlagan. F.Gal fikricha, bosh miyaning alohida qismlarining rivojlanishi bosh suyagining shakliga taʼsir qilsa, bosh suyagining ustki qismining oʻrganilishi shaxs xususiyatlarini baholashga imkon beradi. Yurisprudensiya va psixologiyani bogʻlab turgan, boshqa qismlarni aniqlashga qaratilgan boshqa urinishlar ham boʻlgan. Ushbu urinishlarning oʻziga xos natijasi Italiyalik psixiatr va kriminalist Ch.Lombrozo tomonidan yaratilgan mashhur boʻlgan “jinoyatchi inson” nazariyasini katta ahamiyat kasb etadi. Garchi bunga oʻxshash taʼlimotlarning ilmiyligi isbotlanmagan boʻlsa ham, bularning hammasi yuridik psixologiya rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatgan.

XIX asrning ikkinchi yarimida psixologiya bilimning ilmiy sohasiga aylanib qoladi, bunga falsafa va fiziologiya sohalaridagi mutanosib yoʻnalishlar koʻmaklashadi. Nemis olimi G.Gelmgols asarlari sezgi organlari zamonaviy fiziologiyasining asosini tashkil etadi. Muallif oʻz asarida ilk bor bilish jarayonining sensor (his-tuygʻu) va intellektual (kognitiv) komponentlari oʻrtasidagi uzoqlashishni koʻrsatib berishga harakat qilgan. Uning psixofiziologiyasining gʻoyalari bir qator xususan psixofiziologik kategoriyalarni ishlab chiqishga, psixologiyani fan sifatida shakllanishiga koʻmaklashgan.

Ushbu bosqichda sud-psixologik ekspertiza psixiatrik tadqiqotning bir qismi sifatida, sud-psixiatrik ekspertizaning muhim qurollari sifatida (bu esa psixologiya va psixiatriya fanining qisman oʻxshashligi, va psixologiya fani rivojlanishining ushbu bosqichida yetarli darajada mustaqil emasligini inobatga olgan holda) yoki maxsus pedagogik tadqiqot sifatida oʻrganilgan.

Psixologiya ilmining mustaqil sohasiga aylanayotgan bir paytda, amaliy fan sifatida taraqqiy etgan. Sud psixologiyasining shakllanishiga D.Drilning “Psixofizik tiplar jinoyatchilik va uning turlari bilan solishtirganda (xususan jinoyatchilik psixologiyasi)”, “Jinoyatchilik va jinoyatchilar” (jinoiy psixologik etyudlar) asarlari ulkan hissa qoʻshgan.

XIX asrning oxiri XX asrning boshiga kelib psixologiya ilm-fanda mustaqil sohaga ajralib qoladi. Bir tomondan bunga psixologiyaga – tajriba kiritilgani bilan erishiladi, ikkinchi tomondan ushbu hol tadrijiy

psixologiya rivojlanishiga turtki bo‘lib xizmat qildi. Bu esa o‘z navbatida yuridik amaliyotda (shu bilan birga sud amaliyotida ham) psixologik tadqiqotlarning yutuqlarini qo‘llash yo‘lida kuchli yangi turtki vazifasini bajardi. Aynan shu paytda G‘arbiy Yevropa davlatlaridagi olimlar K.Marbe, V.Shtern, J.Varendonk, A.Bine tomonidan sud-psixologiya ekspertizasi yo‘nalishida ilk tajribalar o‘tkazilgan.

XIX asrning oxiri XX asrning boshida sud-psixologik ekspertizaning xulosalari isbot-dalillarning mustaqil manbai sifatida qo‘llaniladi. Uning nazariy asoslari yirik olimlar tomonidan, xususan, Germaniyada - V.Shtern, G.Gross, Italiyada - E.Ferri va R.Garofalo, Rossiyada – L.E.Vladimirov, A.U.Freze, V.M.Bexterev va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan. Bu paytda sud-psixologik ekspertizaning muammolariga bag‘ishlangan bir qator asarlar paydo bo‘ladi. Bular - K.Marbening “Psixolog jinoiy va fuqarolik ishlarda ekspert sifatida”, R.Kuve “Psixotexnika temir yo‘llar xizmatida”, V.Shtern “Jinsiy jinoyat ishlari yuzasidan yosh guvohlar ko‘rsatmalari” va “Aqliy qobiliyatlarni aniqlashning psixologik usullari”, G.Gross tomonidan “Kriminal psixologiyasi” asari chop etilgan.

1885-yilga kelib Rossiyada empirik psixologiya o‘z maqomiga ega bo‘ladi. 1902-yilda V.Bexterev tomonidan sud-psixologik amaliy tadqiqotlarga bag‘ishlangan birinchi asar yaratiladi. 1907-yilda Rossiyada V.Bexterev va D.Dril Psixonevrologik institutga asos soladilar. U yerda ilk bor sud-psixologik ekspertiza fanidan ma‘ruzalar o‘qilgan. Rossiyalik tadqiqotchilar sud-psixologik ekspertizaning chet el tajribasini katta qiziqish bilan o‘rganadilar. Sud-psixologik ekspertizaning eng chuqur tahlil qilish bo‘yicha ilk tajribalar A.E.Brusilovskiy “Sud-psixologik ekspertiza. Fan sifatida, uslubiyoti va chegaralari” asarida qilingan, ushbu asar 1929-yilda Xarkov shahrida nashr etilgan.

Bu davrda Rossiyada amaliy psixologiyaga va xususan psixologik ekspertizaga katta qiziqish kuzatiladi. Gumonlanuvchi, ayblanuvchi va guvoh shaxslar psixikasining o‘rganib chiqishga va tahlil qilishga alohida e‘tibor qaratilgan. Olimlar shunday metodika ishlab chiqishga harakat qilganlarki, ular ekspert tadqiqoti natijasida paydo bo‘lgan psixologik ma‘lumotni yuridik ahamiyatga ega tushunchalar bilan solishtirishga imkoniyat yarasin (masalan, ma‘lum psixologik holat yoki psixologik jarayonlar sifati, ayblanuvchi yoki gumon qilingan shaxsning aqli raso ekanligi yoki emasligi bilan solishtirganda). Bu holatda olimlar tomonidan haqiqatdan ham bir qator qiziqarli psixologik hodisalar aniqlangan edi. Agar sud-psixologik ekspertizaning eng keng tarqalgan turi haqida fikr yuritilsa, bu ko‘rsatmalarni haqqoniyligini tekshirish hisoblanadi (alohida e‘tibor guvohlar ko‘rsatmalariga qaratilgan, shu bilan birga jinoiy jarayonning voyaga yetmagan qatnashchilarining ko‘rsatmalariga ham). Bir vaqtning o‘zida sud psixologiyasi muammolarini tadqiq etish ham rivojlanib ketdi (jarayondagi turli ishtirokchilarining psixologiya xususiyatlari, xususan sud jarayonidagi psixologik vaziyatning o‘ziga xos xususiyatlari). Rossiyada XX asrning boshida bu ish bilan L.E.Vladimirov, L.D.Kiselyov, O.B.Goldovskiy, V.K.Sluchevskiy, A.P.Boktunov va boshqalar shug‘ullanganlar.

Bu davrga kelib sud-psixologik ekspertizasi bag‘ishlangan ilmiy-amaliy asarlar paydo bo‘la boshladi: M.M.Grodzinskiy “Guvohlar ko‘rsatmalaridagi bir xil xatolar”, Ya.A.Kantarovich “Guvohlik ko‘rsatmalarining psixologiyasi”, A.R.Luriya “Jinoyat izlarini aniqlashda psixologiya”, G.I.Volkova “Jinoiy huquq va refleksologiya”, V.A.Vnukova va A.E. Brusilovskiy “Voyaga yetmagan va yoshi kichik guvohlik ko‘rsatmalarining psixologiyasi va psixopatologiyasi” va boshqalar. Bu asarlarda shaxs va ayblanuvchi psixologiyasi, guvohlik ko‘rsatmalari bo‘yicha sud-psixologik ekspertizani o‘tkazish texnikasi va uslubini asoslab bergan.

NATIJALAR

Sud psixolog ekspertlarining sohaga oid bilimdonligini baholashga mo‘ljallangan yopiq tarzda so‘rovnomalar natijalari tahliliga o‘tamiz.

1-jadval

Sud psixolog eksperti huquqiy savodxonligini baholash bo‘yicha ijtimoiy psixologik so‘rovnoma natijalari tahlili

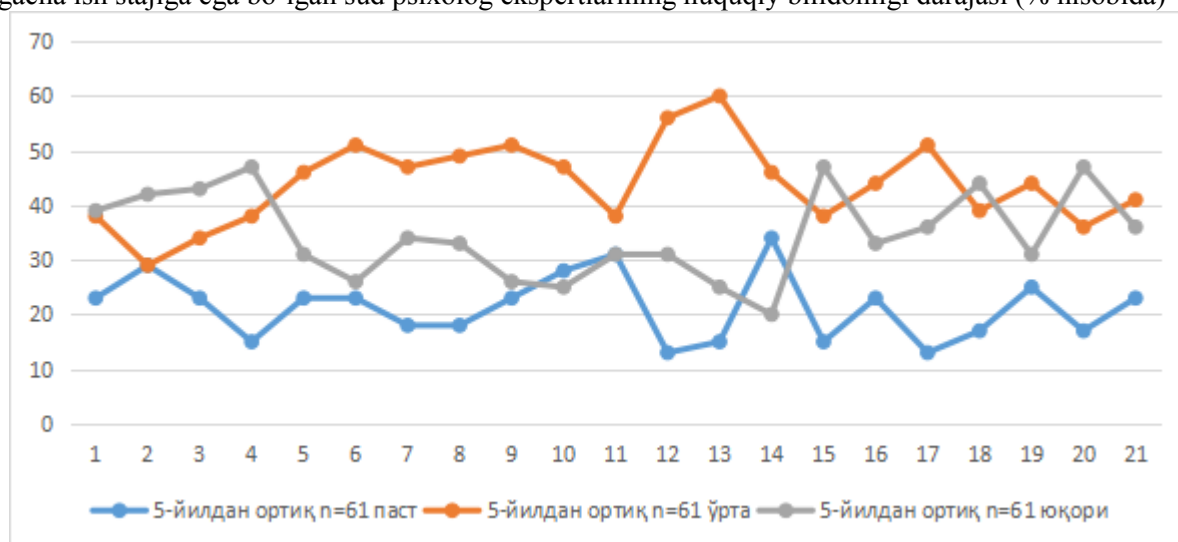
t/r	Savollar	1-5 yilgacha n=41						5 yildan ortiq N=61					
		past		o‘rta		yuqori		past		o‘rta		yuqori	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1	O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida sud ekspertizasi faoliyatiga doir moddalarni izohlab berib	25	61	10	24	6	15	14	23	23	38	24	39
2	O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksida	20	49	13	32	8	19	18	29	18	29	25	42

	sud ekspertizasi faoliyatiga doir moddalarni izohlab bering.												
3	O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida sud ekspertizasi faoliyatiga doir moddalarni izohlab bering.	26	63	9	22	6	15	14	23	21	34	26	43
4	O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksida sud ekspertizasi faoliyatiga doir moddalarni izohlab bering.	22	54	15	36	4	10	9	15	23	38	29	47
5	O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksida sud ekspertizasi faoliyatiga doir moddalarni izohlab bering.	31	76	6	15	4	9	14	23	28	46	19	31
6	O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining 24-sonli 12.12.2008 y. “Fuqarolik ishlari bo‘yicha ekspertiza tayinlash, o‘tkazish va ekspert xulosasiga baho berishda sud amaliyotida kelib chiqadigan ayrim masalalar haqida” qarori bo‘yicha sohaga tegishli qanday bilimga egasiz?	19	46	11	27	11	27	14	23	31	51	16	26
7.	“Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni												
7.1. (7)	“Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunining asosiy tushunchalarini izohlang.	13	32	18	44	10	24	11	18	29	47	21	34
7.2. (8)	Davlat sud-ekspertiza muassasasi, boshqa tashkilot rahbarining hamda sud ekspertining huquq va majburiyatlari bobi bo‘yicha nimalarni bilasiz?.	12	29	17	41	12	30	11	18	30	49	20	33
7.3. (9)	Sud ekspertizasi o‘tkazishda nimalarga e‘tibor qaratish lozim?	18	44	10	24	13	32	14	23	31	51	16	26
7.4. (10)	Sud-ekspertlik faoliyatini moliyalashtirish, tashkiliy, ilmiy-uslubiy va axborot bilan ta‘minlash. Sud ekspertlarining malakasini va huquqiy bilimlarini oshirish bobining mohiyatini tushuntirib bering.	21	51	13	32	7	17	17	28	29	47	15	25
7.5. (11)	Qonunning yakunlovchi qoidalarida nimalar nazarda tutilgan?	16	39	18	44	7	17	19	31	23	38	19	31
7.6. (12)	Sud ekspertiga qo‘yiladigan malakaga oid talablar nimalardan iborat?	9	22	21	51	11	27	8	13	34	56	19	31
7.7. (13)	Sud ekspertining qanday majburiyatlari bor?	6	15	24	58	11	27	9	15	37	60	15	25
7.8. (14)	Sud ekspertizasi o‘tkazish asoslari va muddatlarini	22	54	13	31	6	15	21	34	28	46	12	20

	tushuntirib bering.												
7.9. (15)	Sud ekspertining xulosasi (xulosa)da nimalar ko‘rsatiladi?	7	18	17	41	17	41	9	15	23	38	29	47
7.10. (16)	Qanday holatlarda xulosa berishning iloji yo‘qligi to‘g‘risidagi hujjat tayyorlanadi?	29	71	9	22	3	7	14	23	27	44	20	33
8. (17)	Respondent (aylanuvchi, jabrlanuvchi, guvoh, gumonlanuvchi)ning ruhiy va jismoniy holatini qaysi usullar yordamida o‘rganish lozim?	23	56	10	24	8	20	8	13	31	51	22	36
9. (18)	Respondent (aylanuvchi, jabrlanuvchi, guvoh, gumonlanuvchi)ning aqliy taraqqiyoti qanday baholanadi?	17	42	12	29	12	29	10	17	24	39	27	44
10. (19)	Respondentning ish uchun ahamiyatli bo‘lgan holatlarni idrok qila olishini qaysi usullar bilan baholash mumkin?	29	71	9	22	3	7	15	25	27	44	19	31
11. (20)	Respondentning o‘rganilayotgan paytdagi psixologik holatiga ko‘ra to‘g‘ri ko‘rsatuv berish va boshqa tergov harakatlarini o‘tkazish hamda sudda ishtirok etishga qodir yoki qodir emasligi qanday aniqlanadi?	12	29	18	44	11	27	10	17	22	36	29	47
12. (21)	Voyaga yetmaganlarni ota yoki onasi bilan yashash istagini o‘rganishda qanday talablarga amal qilish lozim?	15	36	18	44	8	19	14	23	25	41	22	36

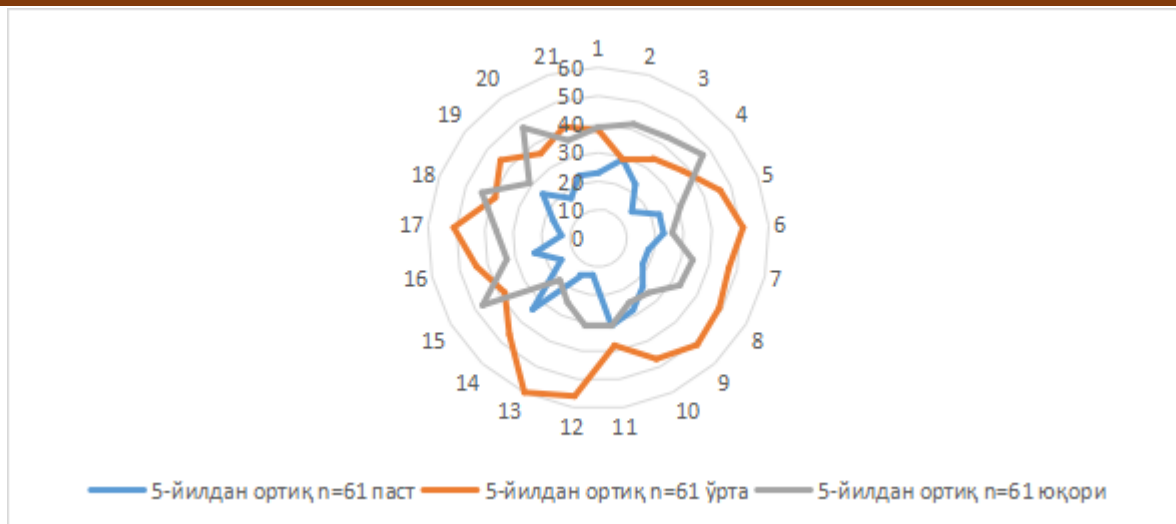
1-diagramma

5- yilgacha ish stajiga ega bo‘lgan sud psixolog ekspertlarining huquqiy bilidonligi darajasi (% hisobida)

2-diagramma

5 yildan ortiq ish stajiga ega bo‘lgan sud psixolog ekspertlarining huquqiy bilidonligi darajasi (% hisobida)

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, sud psixologik ekspertizasiga aloqador bo‘lgan huquqiy va psixodiagnostik bilimdonligi 5 yilgacha faoliyat yuritgan sud psixolog ekspertlarining sohaga oid bilimlari 5 yildan ortiq ish stajiga ega bo‘lganlarning ko‘rsatkichlari o‘rtasida keskin tafovut borligini ko‘rishimiz mumkin. Ya’ni 5 yildan ortiq faoliyat yuritgan sud psixolog ekspertlarining sohaga oid bilimlarga egaligi ish tajribasiga bog‘liq bo‘lib, berilgan savollar yuzasidan o‘rta yoki yuqori ko‘rsatkichlarni namoyon qildi. Bu esa albatta ular bilan o‘quv va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni o‘tkazish zarurati borligidan dalolat beradi.

Xulosa. Tadqiqotimiz davomida sud psixolog ekspertlari huquqiy bilimdonligini har biri o‘ziga xos dinamikasi va natijasiga ega ekanligi qayd etildi va bu uslub, o‘z navbatida, yuridik psixologiya fanidagi sud psixolog ekspertisasi samaradorligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etishi tabiiy.

Sud psixolog ekspertlarining huquqiy bilimdonligini oshirishda sohaga oid kodekslar va qonunlarni bilishi juda katta ahamiyat kasb etadi.

Umuman, sud psixolog ekspertlari shaxsiy va kasbiy faoliyati uyg‘unligining namoyon etilishida muhim ahamiyat kasb etuvchi hususiy bilimdonlik ko‘rsatkichlariga baho berishda, ularning ish tajribalari bilan bog‘liq tomonlari yuzasidan empirik xulosalar chiqarish orqali sud psixolog ekspertlari kasbiy faoliyat kompetentligini taminlash mumkinligi yana bir bor o‘z tasdig‘ini topdi.

Adabiyotlar:

1. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
2. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o`quv qo`llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
3. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o`gishgan bolalar psixologiyasi. O`quv qo`llanma. “Tafakkur avlodi” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
4. Olimov L.Ya., Bahronova M.O‘.O’smirlar ma’naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.
5. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O’smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiypsixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.
6. Olimov L.Ya. Sotsialno-psixologicheskiy podxod k issledovaniyu konfliktov. Vestnik integrativnoy psixologii.(jurnal dlya psixologov). 2019 god, Vipusk 19. 379-381 st.
7. Olimov L.Ya. Teoreticheskie osnovi pedagogicheskoy texnologii. Vestnik integrativnoy psixologii.(jurnal dlya psixologov). 2018 god, Vipusk 18. 163-165 st.
8. Olimov L.Ya. Teoreticheskiy analiz problemi kreativnosti v psixologii. Vestnik integrativnoy psixologii jurnal dlya psixologov. Vipusk № 23, 2021 g. S 237-241.
9. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari va koping xulq-atvor namoyon bo‘lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Psixologiya. Uchrediteli: Buxarskiy gosudarstvenniy universitet, 31-38.
10. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari va koping xulq-atvor namoyon bo‘lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari: stressli vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlari. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.
11. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. O’smirlarda psixologik himoya mexanizmlarining namoyon bo‘lishining o‘ziga xosligi. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 4 son 103-112 b.